

ვალერიან მებრეველი

ქართული სამართლის
ისტორია

სასამართლო პროცესი

უძველესი დროიდან (V საუკუნე) XIX საუკუნემდე საქმის გამრჩევი ყველა პირი იწოდებოდა მსაჯულად, ბჭედ ან მოსამართლედ. V-X საუკუნეებში სადავო საქმის გამრჩევი პირის მნიშვნელობით იხმარება მსაჯული და ბჭე. XI საუკუნიდან ჩნდება ტერმინი მოსამართლე, რომელიც ბჭესთან და მსაჯულთან ერთად გვხვდება. ბაგრატ კურაპალატის, ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნები ტერმინებს – „მსაჯული“, „მოსამართლე“ – არ იცნობენ. მათ ადგილზე დგას „ბჭე“, რომელიც ხელისუფლების მოსამართლე იყო. ვახტანგის სამართლის წიგნში სადავო საქმის გამრჩევი პირი იხსენიება როგორც მსაჯულად, ისე ბჭედ, მოსამართლედ, მდივანბეგად, შუაკაცად. აქ მდივანბეგი, მსაჯული, მოსამართლე, ბჭე ხელისუფლების წარმომადგენელი მოსამართლეა, ტერმინ „ბჭესთან დაკავშირებით, სურათი იცვლება XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში. ამ პერიოდში „ბჭეს“ აღმოსავლეთ საქართველოში თანდათან ჩამოშორდა ხელისუფლების მოსამართლის შინაარსი და, ძირითადად, ჩვეულებითი სამართლის ინსტიტუტის მოსამართლედ იქცა, როგორც მოდავე მხარეთა მიერ არჩეული საქმის განმხილველი პირის სახელწოდება. იმერეთის სამეფოში კი XIX საუკუნემდე საქმის გამრჩევი ყველა პირი, ხელისუფლების მოსამართლე იქნება, თუ ჩვეულებითი სამართლის მხარეთა ამორჩეული, ბჭედ იწოდებოდა³.

ქართული სამართლის ძეგლები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევენ მოსამართლისათვის აუცილებელ თვისებებს. ჯერ კიდევ ბაგრატ

მ. კეკელია, დასახ. ნაშრომი, ტ. II

³ გვ. 28-33.

კურაპალატის სამართლის წიგნში ხაზგასმულია (99-ე მუხლი), რომ მოსამართლე უნდა იყოს ღვთისმოსაშიში, სამართლიანი, მოუსყიდველი, მიუდგომელი, რომელიც არც პატრონის, არც მშობლების, არც ძმისა და მოყვასთა ხათრით უსამართლობას არ ჩაიდენს და მართალ სამართალს გააჩენს. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მე-3 მუხლით მოსამართლე უნდა იყოს: „... დიდად მჩხრეკელი, მიმხუდარი, გამომეძიებელი, გონება-აუჩქარებელი, დაწყნარებული, გამგონე, საჩივრის ყურის მიმგდები, გამსინჯავი, მოჩივრის მოადის მომცდელი და სხვისაც მკითხველი, თუ ამისი სამართალი თქვენგან როგორ ისინჯვის, მოწმის მადებარი უნდა იყოს, უქრთამო, ღვთისმოსაშიში“. თუმცა ზოგ შემთხვევაში დასაშვებია მოსამართლის გაწყრომაც, როცა ეს საჭიროა, რომ ქურდი, ავაზაკი, ტყუილად მთხრობელი ან მოწმე გამოტეხოს, ან ტყუილი არ ათქმევინოს. 215-ე მუხლით, მოსამართლე ორმოც წელიწადს გადაცილებული უნდა იყოს, სიღარიბე არ უნდა აწუხებდეს, ღვთისმოსაშიში უნდა იყოს.

მოსამართლეთა მიერ საქმის გარჩევას „სამართლის ქნას“, „გასამართლებას“, „განკითხვას“, „ბჭობას“, „განბჭობას“, „გაბრჭობას“ უწოდებენ.

ვახტანგ VI სამართლის წიგნის პირველსავე მუხლში საუბრობს მართლმსაჯულების განხორციელების პრინციპებზე, მიზნებსა და ამოცანებზე. იგი ყოველი მსაჯულისაგან სამართლიანობას მოითხოვს, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი ღვთისაგან უსაშინლეს რისხვას უნდა ელოდოს.

სასამართლო პროცესში მონაწილე მხარეებს „მოდავეები“ ეწოდებოდათ, დაზარალებულ, მოსარჩელე მხარეს „მოჩივარს“ უწოდებდნენ, მოპასუხეს – „მოადს“¹. დანაშაულში ბრალდებას „შეწამება“ ერქვა, ე.ი. ბრალმდებელს „შემწამებელი“, ბრალდებულს – „შეწამებული“. თუ ბრალდება დასმენის საფუძველზე ხდებოდა, ამას „შესმენა“ ეწოდებოდა, აქედან ბრალდებულს „შესმენილი“ ერქვა, „ბრალმდებელს“ – „შემსმენელი“².

მომჩივანის მიერ მოთხოვნას, სასამართლოსათვის მოხსენებას ეწოდებოდა „სარჩელი“ ან „საჩივარი“. მხარეთა შორის ურთიერთდა-

¹ მ. ლეკვეიშვილი, სასამართლო პროცესი მე-17-18 საუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოში, თბ., 1963, გვ. 13-14.

² ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984, გვ. 349-350.

ვას ერქვა „სარჩლა“, „ცილება“, „ჩივილი“, თუ ბრალდებული უარყოფდა მის მიმართ წაყენებულ ბრალდებას, „აშოროს“, „აშას“ ეტყოდა ბრალმდებელს („აშორო“ – იგულისხმება ღმერთმა აშოროს). ეს ტერმინოლოგია მიღებული იყო როგორც სისხლის, ისე სამოქალაქო სამართლის საქმეების წარმოების დროს. ძველ ქართულ დოკუმენტებში სასამართლო პროცესის მონაწილედ ჩანს „მეოხი“. ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდით, იგი დამცველს უნდა გულისხმობდეს¹.

ა) სასამართლო პროცესის ხასიათი. ისტორიულად ცნობილია სასამართლო პროცესის სამი ფორმა: 1. საბრალდებო პროცესი; 2. ინკვიზიციური ანუ სამძებრო პროცესი; 3. შერეული პროცესი. ფეოდალურ საქართველოში ფიქსირდება პირველი ორი, უმთავრესად კი საბრალდებო პროცესი, რომელიც სასამართლო პროცესის უძველესი ფორმაა. საბრალდებო პროცესისათვის დამახასიათებელია მთელი რიგი პრინციპები. კერძოდ, ესაა შეჯიბრებითობის პრინციპი, რაც იმით გამოიხატება, რომ მხარეებს საქმის წარმოებისას თანასწორი უფლებები ჰქონდათ. ისინი საქმის დაწყების ინიციატორები იყვნენ. სწორედ მხარეები აგროვებდნენ დამამტკიცებელ საბუთებს და წარუდგენდნენ განსახილველად მოსამართლეებს. მოსამართლეთა როლი პასიურია, მტკიცებულებათა შეკრებაში ისინი მონაწილეობას არ იღებენ, მათ მხოლოდ უნდა შეესწავლათ და შეეფასებინათ მხარეთა მიერ წარმოადგენილი მასალები და ამის საფუძველზე გამოეტანათ განაჩენი. არავითარი წინასწარი გამოძიება არ ტარდებოდა, მხოლოდ საქმის სასამართლო განხილვას ჰქონდა ადგილი. საბრალდებო პროცესის სხვა პრინციპებია ზეპირობა და საჯაროობა. ყველა ეს პრინციპი დამახასიათებელია სასამართლო პროცესისათვის საქართველოში, დაწყებული უხსოვარი დროიდან, ფეოდალიზმის მთელი პერიოდის განმავლობაში.

ფეოდალურ პერიოდში წარმოიშვა პროცესის მეორე ფორმა – ინკვიზიციური ანუ სამძებრო, რომელიც საბრალდებოს სრული ანტიპოდია. სისხლის სამართლის საქმის აღძვრა უკვე აღარ ხდებოდა მხარეთა კერძო ინიციატივით, არამედ სახელმწიფო თავისი მოხელეების ინიციატივით იწყებდა პროცესს. სამძებრო პროცესისათვის საერთოდ აღარ იყო დამახასიათებელი შეჯიბრებითობის პრინციპი.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984, გვ. 354-355.

მხარეები თანასწორუფლებიან სუბიექტებად აღარ გვევლინებოდნენ. ორივე მხარის ფუნქციებს სასამართლო ასრულებდა. იგი იწყებდა საქმეს, აგროვებდა მტკიცებულებებს, ბრალდებულმა დაკარგა სუბიექტის მდგომარეობა. იგი სრულიად უუფლებო გახდა. საჯაროობა უარყოფილ იქნა, პროცესი წერილობით და საიდუმლოდ მიმდინარეობდა, გამოყოფილია წინასწარი გამოძიების სტადია, როცა ხორციელდებოდა მტკიცებულებათა შეკრება. ყველაზე უკეთეს და სრულყოფილ საბუთად ითვლებოდა ბრალდებულის მიერ ბრალის აღიარება, ამიტომ მთელი გამოძიება წარმართებოდა მხოლოდ აღიარების მისაღებად, რასაც ხშირად ბრალდებულის წამება მოსდევდა¹.

როგორც ითქვა, ფეოდალურ საქართველოში პროცესის ძირითადი ფორმა საბრალდებოა, თუმცა ჩანს სამძებრო პროცესის ელემენტებიც. მაგალითად, ვახტანგის სამართლის წიგნის მე-4 მუხლში საუბარია იასაულის მიერ საგამოძიებო ფუნქციის შესრულებაზე. იგი იგზავნებოდა მოსამართლის მიერ იმისათვის, რომ ადგილზე გამოეკვლია საქმე და, ამდენად, მის მოქმედებას სამძებრო ხასიათი ჰქონდა. მხედველობაშია მისაღები ის გარემოებაც, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნითაც და სხვა ძეგლებითაც მოსამართლე საქმის განხილვისას არცთუ პასიურ როლს ასრულებდა. იგი არ კმაყოფილდებოდა მხარეთა მიერ წარმოდგენილი საბუთებით და თვითონ იღებდა გარკვეულ ზომებს მასალების შესაკრებად.

საინტერესოა, რომ სამძებრო პროცესის ელემენტები ქართულ სასამართლო პროცესს უფრო ადრეულ ხანაშიც ახასიათებდა, ამის საუკეთესო ნიმუშია გიორგი III-ის 1170 წლის სიგელი, რომელშიც საუბარია „სამპარავთმძებნელო“ სასამართლოს შესახებ. ამ სასამართლოს უფროსი მოხელეების, „მპარავთმძებნელთა“ ფუნქცია იყო ქურდების მოძებნა, აღმოჩენა, დევნა და გასამართლება, მათი ხელქვეითების – „ჩენილთა“ მოვალეობა კი ქურდების დევნა-შეპყრობა და გასამართლების შემდეგ განაჩენის აღსრულება: ე.ი. დამნაშავეთა დევნა და გასამართლება წარმოებდა არა კერძო პირთა თაოსნობით, არამედ სასამართლო მოხელეების ინიციატივით და, აქედან გამომდინარე, აღნიშნულ პერიოდში შეგვიძლია ვილაპარაკოთ ოფიციალური დევნის პრინციპის მოქმედების შესახებ. ეს კი სამძებრო პროცესის ელემენტის გამოხატულებაა².

¹ ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, II, თბ., 1948, გვ. 4-5.

² იქვე, გვ. 93-95.

XVIII საუკუნის II ნახევრის არაერთი სასამართლო ხასიათის დოკუმენტია, რომელშიც აშკარად ჩანს, რომ სასამართლო პროცესს წინ უძღვის წინასწარი გამოძიება, რაც სამძებრო პროცესისთვისაა დამახასიათებელი. ასევე მოსამართლის არაპასიური როლიც სამძებრო პროცესის ნიშნებზე მეტყველებს. „დასტურლამალშიც“ განსხვავდება საქმეები, რომლებიც განიხილება დანისტრად, ანუ წინასწარი გამოძიებით და უდანისტროდ, ე.ი. წინასწარი გამოძიების გარეშე. ამრიგად, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში სასამართლო პროცესი თანდათანობით გარდაიქმნება სამძებროდ. შეიძლება ითქვას, რომ ამ პერიოდის სასამართლო პროცესი, ძირითადად, შეიძლება ჩაითვალოს სამძებროდ, საბრალდებო პროცესის ელემენტებით¹.

ბ) საქმის აღძვრა და განხილვა. საბრალდებო პროცესის ბატონობის პერიოდში არავითარი განსხვავება არ არსებობს იუსტიციისა და სამოქალაქო სამართლის საქმეების აღძვრისა და საქმის არსებითად განხილვის წესებში. საქმეს აღძრავდა დაზარალებული მხარე. სახელმწიფო ორგანოს მიერ საქმის აღძვრა მხოლოდ ზოგიერთ შემთხვევაში ხორციელდებოდა, რამაც XVIII საუკუნის II ნახევრიდან უფრო ინტენსიური ხასიათი მიიღო. საჩივარი მიმართული იყო მეფის ან მოსამართლეებისადმი. შემდეგ მეფე (დედოფალი, ბატონიშვილები) განსაზღვრავდა, თუ ვის უნდა განეხილა საქმე და მას კონკრეტულ მოსამართლეს გადასცემდა.

გვიანფეოდალური საქართველოს სასამართლო პროცესზე (ასე იქნებოდა ადრეც) მიღებული იყო თითოეულ მხარეს რამდენიმე ბრალმდებლისა და მოპასუხის არსებობა. ხდებოდა ისეც, რომ მთელი სოფელი გამოდიოდა მოდავე მხარედ. სასამართლო პროცესზე გამოდიოდნენ სოფლის მიერ ამორჩეული თავკაცები, რომლებიც მოახსენებდნენ სასამართლოს თავისი საჩივრის შინაარსს და პასუხს მათ წინააღმდეგ მიმართულ სარჩელზე². თუ მოპასუხი არ ცხადდებოდა სასამართლო პროცესზე, მოსამართლე იღებდა ზომების მის მოსაყვანად. მას შეიძლება წერილი გაეგზავნა მოპასუხისათვის

¹ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრომი., ტ. 1, თბ., 1970, გვ. 272.

² მ. ლეკვიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 14.

და მოეთხოვა მისი სასწრაფო გამოცხადება. შესაძლოა, გარკვეული კომპეტენტური პირებისათვის დაევალებინა მოპასუხის გამოცხადების უზრუნველყოფა, თუ იგი არ გამოცხადდებოდა, მაშინ საქმის განხილვის გარეშე გამტყუნდებოდა¹.

საქმის განხილვა სასამართლოში იწყებოდა დაზარალებულის სარჩელის მოსმენით. პროცესი ძირითადად ზეპირად მიმდინარეობდა, თუმცა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მე-3 მუხლი ითვალისწინებს პროცესის მიმდინარეობის წერილობით გაფორმებას მდივნის მიერ, თუ საჩივარი დიდი მოცულობისაა.

მოსარჩელეს შეეძლო ერთი სარჩელით ედავა მრავალ სხვადასხვა საგანზე, თუ ღავა მიმართული იყო ერთი კონკრეტული პირის ან პირების წინააღმდეგ. თუ მოპასუხე მხარესაც რაიმე სადავო ჰქონდა მოსარჩელესთან, მასაც შეეძლო ბრალდებები წაყენებინა მისთვის და მოეთხოვა რაიმე. ურთიერთბრალდებები ორ მხარე შორის ერთი პროცესის ფარგლებში ტარდებოდა, ე.ი. მხარე პროცესზე შესაძლოა მომჩივანიც ყოფილიყო და მოპასუხეც².

მოპასუხეს, ბუნებრივია, უფლება ჰქონდა გასცნობოდა მის მიმართ წაყენებულ საჩივარს და პროცესზე თავი ემართლებინა. სასამართლოს, შეიძლება, რამდენჯერმე მოესმინა მხარეებისათვის როგორც ერთად, ისე ცალ-ცალკე, შესაძლოა, მომხდარიყო დაპირისპირება. ორივე მხარეს შეეძლო წარედგინა სასამართლოსათვის წერილობითი დოკუმენტები, დაესახელებინა მოწმეები და სხვა. მოსამართლე უშუალოდ უსმენდა მხარეებს, მათ მოწმეებს და აფასებდა მტკიცებულებებს. თუ სასამართლო საჭიროდ ჩათვლიდა, შეეძლო ჩაეტარებინა ადგილობრივი დათვალიერება (მაგალითად, მიწებზე დავისას). ამისათვის სასამართლო მთელი შემადგენლობით გადადიოდა ადგილზე³. სასამართლოს შესაძლოა ფიცი დაეკისრებინა მხარისათვის.

გ) განაჩენის გამოტანა და გასაჩივრება. სასამართლოს მიერ გამოტანილ გადაწყვეტილებას „განაჩენი“ ერქვა როგორც სისხლის, ისე სამოქალაქო სამართლის საქმეზე. სასამართლო თავის გადაწყვეტილებას წერილობითი სახით ორივე მხარეს აძლევდა.

¹ მ. ლეკვიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 18.

² იქვე, გვ. 21-22.

³ იქვე, გვ. 23-24.

თუ როგორ უნდა მომხადარიყო განაჩენის გაფორმება, მოცემულია ვახტანგის სამართლის წიგნის 205-ე მუხლში. აქ აღნიშნულია, რომ სხდომის დაწყების შემდეგ უნდა გამოეტანათ სათანადო წესით შენახული სამართლის წიგნი, რომელსაც მდივანბეგი გახსნიდა. სამართლის წიგნი მდივანის წინ იდო და იგი კითხულობდა, როდესაც მოსამართლეები დასხდებოდნენ განაჩენის დასაწერად, ორივე მხარის ჩვენება უნდა დაეწერათ და როგორი საქმეც უნდა ყოფილიყო, განაჩენში უნდა მიეთითებინათ სამართლის წიგნის ის თავი (მუხლი), რომელიც შეუფარდეს მოცემულ კონკრეტულ შემთხვევას და რომლის საფუძველზეც გამოიტანეს განაჩენი. ეს კანონმდებლის განმარტებით უნდა განხორციელებულიყო, რათა გამტყუნებულ მხარეს განაჩენი უსამართლოდ, ქრთამითა და მიკერძოებით გამოტანილად არ მიეჩნია. ასე რომ, განაჩენის გამოტანისას კოდექსის სათანადო მუხლის მითითება განაჩენის სამართლიანობისა და უტყუარობის გამოვლინებად ითვლებოდა. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ სასამართლო პრაქტიკაში გვხვდება განაჩენის გამოტანის შემთხვევები სათანადო მუხლზე მითითების გარეშე¹.

საკმაოდ გავრცელებული იყო განაჩენის გასაჩივრების პრაქტიკა, განსაკუთრებით კი გვიანფეოდალურ საქართველოში. სასამართლო ხასიათის დოკუმენტებში არ ჩანს გასაჩივრების აღმნიშვნელი ერთი რომელიმე ტერმინი. გასაჩივრება გამოიხატებოდა შემდეგი სიტყვებით: „სასამართლოში მეორედ შესვლა“. არსებობდა გარკვეული სასჯელი (ჯარიმა) დაუსაბუთებელი გასაჩივრებისათვის, საქმის მეორედ განხილვის მოთხოვნისათვის მხარეს არსებითი საფუძველი უნდა ჰქონოდა. ასეთ საფუძველად ითვლებოდა საქმესთან დაკავშირებული ახალი გარემოება, რაც ადრე საქმის გამრჩევი სასამართლოსათვის არ იყო ცნობილი. მეფე, როგორც უზენაესი მოსამართლე, ხშირად თვითონ, უშუალოდ განიხილავდა საჩივარს სასამართლოს განაჩენზე. მას, რა თქმა უნდა, ყოველთვის შეეძლო გამოტანილი განაჩენის გაუქმება, ანდა ავალეხდა საქმის ხელმეორედ განხილვას ბატონიშვილებს, მდივანბეგებსა და სხვებს, ან უარს ეუბნებოდა საქმის განმეორებით განხილვაზე, თუ დარწმუნდებოდა საჩივრის უსაფუძველობაში. მუღის გადაწყვეტილების შეცვლა მის გარეშე დაუშვებელი იყო. განმეორებით საქმის გარჩევისათვის საჩივრის მიღებისა და სათანადო განკარგულების გაცემის უფლება მეფის გარდა ჰქონდა ბატონიშ-

¹ მ. ლეკვეიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 27-28.

ვილებს, დედოფალს, ხოლო საეკლესიო დავებზე – კათალიკოსს. მათ შეეძლოთ თვითონვე განეხილათ საქმე, ანდა გადაეცათ სხვა პირთათვის, იერარქიის პრინციპის დაცვით. სპეციალური სასამართლო, რომელიც განმეორებით განიხილავდა საქმეებს, არ არსებობდა. განმეორებით საქმეებს, ძირითადად, მდივანბეგთა სასამართლო იხილავდა, მხოლოდ ზემოთ ჩამოთვლილ პირთა ნებართვით¹. გასაჩივრების შემთხვევაში ხდებოდა პირველი ინსტანციის სასამართლოს განაჩენის აღსრულების შეჩერება.

გვიანფეოდალურ საქართველოში სასამართლოთა მიერ გამოტანილი განაჩენი უნდა დამტკიცებულიყო, ჩვეულებრივ, იმ პირების მიერ, რომელთა დავალებითაც ხდებოდა საქმის განხილვა. ესენი იყვნენ: მეფე, დედოფალი, ბატონიშვილები, კათალიკოსი და ცალკეული ფეოდალები (მათ დაქვემდებარებაში მყოფი პირების მიერ საქმეთა განხილვისას); დიკასტერიის გადაწყვეტილებებს ამტკიცებდა კათალიკოსი².

დ) განაჩენის აღსრულება. მთავარი სასამართლო აღმასრულებელი იყო იასაული. მისი ვალდებულებები შესაძლოა დაკისრებოდა რომელიმე სახელმწიფო მოხელეს ან რიგით ადამიანს. იგი კონკრეტული საქმის აღმასრულებლად ინიშნებოდა და ამა თუ იმ სააღმსრულებლო საქმიანობის შემდეგ კარგავდა იასაულობის ფუნქციას. იასაული აღსრულებისათვის გასამრჯელოს იღებდა. აღმასრულებელ პირს აღსრულების დროს უნდა ჰქონოდა განაჩენი ან სათანადო პირის მიერ ბოძებული იასაულობის უფლების აღმჭურველი ოქმი³.

საქმის სირთულიდან გამომდინარე, შესაძლოა დანიშნულიყო ორი, სამი და მეტი იასაულიც. არსებობდნენ სპეციალური იასაულები, რომლებიც მსახურობდნენ სამეფო კარზე ან მდივანბეგებთან. მათ მოვალეობას შეადგენდა არა მხოლოდ სასამართლოს განაჩენთა აღსრულება, არამედ მეფისა და სხვა უფლებამოსილი პირების ბრძანებათა რეალიზაცია და, ასე რომ, იასაული, ზოგადად, ხელისუფლების ნების აღმსრულებელია⁴.

¹ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრომი, ტ. 1, გვ. 279-281.

² იქვე, გვ. 284.

³ იქვე, გვ. 297-298.

⁴ იქვე, გვ. 303.

როგორც აღინიშნა, სასამართლო განაჩენთა აღმსრულებლად შესაძლოა დანიშნულიყო ის პირი, რომელსაც არ ჰქონდა რაიმე ოფიციალური თანამდებობა, თუმცა შეეძლო საკუთარი ავტორიტეტის მეოხებით ამ დავალებათა შესრულება. XVIII საუკუნის II ნახევარში სასამართლო აღმასრულებლად ინიშნებოდნენ ეშიკალასბაში და ნასალჩიბაში.

ეშიკალასბაში პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული აპარატის ხელმძღვანელი იყო. აღმოსავლეთ საქართველოში სასამართლოს განაჩენთა აღსრულებას, ძირითადად, სწორედ ეშიკალასბაში და მისი ხელქვეითნი აწარმოებდნენ. XVIII საუკუნის II ნახევარში დაახლოებით ოცამდე ეშიკალასბაში საქმიანობდა. ეშიკალასბაში ჰყავდა მეფეს, ბატონიშვილებს, დედოფალს და, სავარაუდოა, რომ კათალიკოსსაც. აღმასრულებლად გვევლინება მოხელე — ნასალჩიბაში¹, რომელსაც დამასახიჩრებელი სასჯელის აღსრულება ევალდებოდა.

სასამართლო მტკიცებულება

საპროცესო სამართალში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სასამართლო მტკიცებულებებს. ქართულ მტკიცებულებით სამართალში სასამართლო მტკიცებულებას ზოგადად საბუთი ეწოდებოდა, მიუხედავად იმისა, იგი ფიცი იქნებოდა, წერილობითი დოკუმენტი თუ მოწმის ჩვენება². ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მე-9 მუხლში ჩამოყალიბებული დამამტკიცებელ საბუთთა სისტემა ექვსი მტკიცებულებისაგან შედგება: ფიცი, შანთი, მღუღარე, ხმალი, მოწმე, ცოდვის მოკიდება. ვახტანგ VI ამ მუხლის მიხედვით უპირატესობას შედარებით დაბალგანვითარებულ სასამართლო მტკიცებულებებს ანიჭებს (ფიცი, ორდალები, ცოდვის მოკიდება). ამ ექვსი მტკიცებულებიდან მხოლოდ ერთი — მოწმის ჩვენება წარმოადგენს მაღალგანვითარებული პროცესისათვის დამახასიათებელ მტკიცებულებას და მისი ზოგადი დახასიათებისას (მე-13 მუხლი) კანონმდებელი მეფე

¹ ნასალჩიბაში მომდინარეობს ტერმინიდან — „ნასალი“, რაც დამნაშავეის დასახიჩრებას, ასოთა მოკვეთას და, საერთოდ, დასჯას, დარბევად დაწიოკებას გულისხმობდა.

² მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, ტ. 2, თბ., 1981, გვ. 148.

ძალზედ აკნინებს მის მნიშვნელობას ქართულ სინამდვილეში; თუმცა სამართლის წიგნის სხვა მუხლები აშკარად მიუთითებენ ამ მტკიცებულების არსებით მნიშვნელობას იმდროინდელი ქართული პროცესისათვის. ვახტანგისეულ სასამართლო მტკიცებულებათა სისტემაში საერთოდ არაა მოხსენიებული წერილობითი დამამტკიცებელი საბუთები. ისინი კი საკმაოდ დიდ როლს ასრულებდნენ ქართულ პროცესუალურ სამართალში, განსაკუთრებით ნივთზე საკუთრების უფლებასთან ან სახელშეკრულებო ურთიერთობებთან დაკავშირებული დავების დროს. ასე რომ, ვახტანგის მიერ ჩამოყალიბებულ მტკიცებულებათა სისტემა არასრულყოფილია და ზუსტად არ ასახავს ამა თუ იმ მტკიცებულების მნიშვნელობას სამართალწარმოებისათვის.

აღსანიშნავია, რომ XVIII საუკუნის სასამართლო პრაქტიკა ერთგვარ პროგრესს ამჟღავნებს სასამართლო მტკიცებულებათა სისტემაში. ორდალების გამოყენება საკმაოდ იზღუდება, აღმოსავლეთ საქართველოში კი ფაქტობრივად წყდება. ამ თვალსაზრისით საგულისხმოა დავით ბაგრატიონის სამართლის წიგნის პროექტის მე-40 მუხლი. იგი მტკიცებულებათა შორის პირველ ადგილზე აყენებს აღიარებას, მეორეზე კი – მოწმის ჩვენებას, მესამეზე – წერილობით დოკუმენტს და მხოლოდ მეოთხეზე ფიცს.

ახლა განვიხილოთ ცალკეული მტკიცებულებანი:

ა) ფიცი. ფიცი როგორც სასამართლო მტკიცებულება თითქმის ყველა ხალხის სამართალწარმოებისთვისაა ცნობილი უძველესი დროიდან გვიანშუასაუკუნეებამდე პერიოდში. გამონაკლისი არც საქართველოა. მას ვხვდებით ქართული სამართლის არაერთ ძეგლში. ვახტანგის სამართლის წიგნი მას პირველხარისხოვან მტკიცებულებად აღიარებს. ფეოდალურ საქართველოში ფიცის გამოყენება სხვა მტკიცებულებებთან შედარებით უფრო ინტენსიური იყო. ვახტანგ VI-ის მიერ ჩამოყალიბებულ სასამართლო მტკიცებულებათა სისტემაში ფიცის პირველი ადგილი სრულიად ბუნებრივი მოვლენაა, თუმცა იმავე სამართლის წიგნში კანონმდებელი მეფე მოუწოდებს მოსამართლეებს, მოერიდონ ფიცით საქმის გადაწყვეტას. ფიცს მხოლოდ მაშინ მიმართავდნენ, როცა სხვა მტკიცებულება არ იყო ან საეჭვოდ მიაჩნდათ.

ფიცი, ძირითადად, ეკისრებოდა მოპასუხეს, ბრალდებულს, ქონებაზე დავისას კი იმ მხარეს, რომელიც ფაქტობრივად ფლობდა სადავო ქონებას, მამულს.

„ფიცის დადება“ განსაზღვრული რიტუალის დაცვით უნდა ჩატარებულიყო, ფიცის ფორმულას, ე.ი. სიტყვებს, რომლებიც დამფიცებელს უნდა წარმოეთქვა დაფიცებისას, სასამართლო განსაზღვრავდა. ფიცის ფორმულის შინაარსი საქმის არსიდან გამომდინარეობდა, დამფიცებელი ფიცით ადასტურებდა, ან უარყოფდა რაიმე კონკრეტულ ფაქტს, თანაც ისე, რომ ეს სიტყვების თამაში არ ყოფილიყო. უმეტესად ფიცის დროს იფიცებდნენ ოჯახის წევრებს, ჩამომავლობას, მშობლებს. ფიცის რიტუალი, მიჯნაზე დავის გარდა, ძირითადად ეკლესიაში ტარდებოდა: ხატისა თუ ეკლესიის არჩევა მომჩინის ან მოსამართლის პრეროგატივა იყო. ფიცი თანამოფიცრებს უნდა დაედასტურებინათ: „მართლა ფიცა, მაგისმა მადლმანო“. მამულზე დავისას დაფიცება სადავო მამულის შემოვლით ხდებოდა ხატით ხელში.

ხალხის რწმენით ტყუილად დამფიცებელსა და მის ახლობლებს ღვთის საშინელი რისხვა დაატყდებოდა თავს. ამიტომ კანონმდებლობა განსაზღვრავს იმ ადამიანთა წრეს, რომელთაც არ შეიძლება ფიცი დაეკისროს, მათ მიერ ფიცის მნიშვნელობის გაცნობიერების შეუძლებლობის გამო, ან იმის გამო, რომ ფიცი არ სწამთ. ვახტანგის სამართლის წიგნის 147¹-ე მუხლით ფიცი არ შეიძლებოდა დაჰკისრებოდა ჭკუასუსტს, უასაკოსა და ფიცის ურწმუნოს. ამასთან, ვახტანგის სამართლის წიგნი გამორიცხავს ქალის ფიცსაც. მის ნაცვლად მოსამართლეს ახლობელი მამაკაცი უნდა დაესახელებინა – ძმა, შვილი, სიძე, რომელთაც უნდა დაეფიცათ ქალის ნაცვლად. ძველი ქართული სამართალი მძიმე დანაშაულად მიიჩნევდა ცრუ ფიცს.

პროცესში მონაწილე მხარე იშვიათად იფიცებდა მარტო. მოდავე მხარის ფიცის გასამაგრებლად, უმრავლეს შემთხვევაში, მასთან ერთად უნდა დაეფიცა თანამოფიცარს. თანამოფიცარი მოდავე მხარის ფიცით დაშმარეა. იგი ძირითადად მოფიცრის კეთილსინდისიერებაზე იფიცებს, გვარწმუნებს, რომ მისი ფიცი სარწმუნოა, ასევე მათ შეიძლება ფიცით დაედასტურებინათ ის, რაც იცოდნენ საქმესთან დაკავშირებით.

თანამოფიცარი ორგვარია. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი განასხვავებს ერთმანეთისაგან „შეგდებულ“ და „შეუგდებელ“ თანამოფიცარს. ეს იგივეა, რაც ბექა-ალბულას სამართლის წიგნის 37-ე მუხლით გათვალისწინებული „დასახელებული“ და „დაუსახელებელი“ თანამოფიცარი. „შეგდებული“ და „დასახელებული“ თანამოფიცარი არის ის, რომელსაც ასახელებს მომჩინანი – სავალდებულოდ

ხდის მას ბრალდებულისათვის, ხოლო „შეუგდებელი“, „დაუსახელებელი“ ისაა, რომელსაც ირჩევს ბრალდებული (მოპასუხე). „შეგდებელი“ თანამოფიცრის დასახელება მომჩივნის უფლება იყო, ხოლო მათი დაყოლიება დაფიცებაზე მოპასუხის მოვალეობა. თანამოფიცრად დასახელებული პირი შეიძლება ყოფილიყო თავადი, აზნაური, მსახური ან გლეხი, დავის შინაარსისა და მოდავე მხარეების გათვალისწინებით. თუ შეგდებული თანამოფიცრები ერთობლივად განუცხადებდნენ მოპასუხეს, ვერ დავიფიცებთო, მოპასუხე საქმეს აგებდა. შეუგდებელ, დაუსახელებელ თანამოფიცრებს თვით მოპასუხე არჩევდა სხვათა ჩაურევლად. სასამართლო ზოგჯერ იმას მიუთითებდა, თუ რომელი სოციალური ფენის წარმომადგენლები უნდა ყოფილიყვნენ ისინი.

როდის იყო აუცილებელი შეგდებული მოფიცარი და როდის შეუგდებელი, ამასთან დაკავშირებით ვახტანგის სამართლის წიგნში გარკვეულ მინიშნებებს ვხვდებით. ვახტანგის სამართლის წიგნი იცნობს ბრალის დადებას ორი ფორმით: მთხრობელითა და ცილით (უმთხრობლოდ). როდესაც ბრალდება მთხრობლის (თვითმხილველი მოწმის) ინფორმაციას ეყრდნობა, ცხადია, უფრო საფუძვლიანია, ვიდრე უბრალოდ „ცილობა“, ე.ი. უშუალოდ დაზარალებულის მიერ, მთხრობელის გარეშე. ამიტომაც უნდა იყოს, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნის მე-10 მუხლით, ერთი ხარის საქმეზე უმთხრობლოდ შეწამებისათვის შეუგდებელი თანამოფიცარია აუცილებელი, ხოლო მთხრობელით შეწამებისას კი შეგდებული მოფიცარი. ცხადია, შეგდებული, შესახელებული თანამოფიცრის დანიშვნა დანაშაულის სიმძიმეზეც იყო დამოკიდებული. სასამართლო პრაქტიკის მიხედვით, თანამოფიცრის რა სახეობა უნდა ყოფილიყო დანიშნული, ამას სასამართლო თავისი შეხედულებით წყვეტდა. ბუნებრივია, უფრო მძიმე დანაშაულისას, მოფიცარს უფრო ურთულებდა ფიცს, თანამოფიცართა მეტი რიცხვის დანიშვნით ან მათი პერსონალური დასახელების მოთხოვნით.

სოციალურად თანამოფიცარი შესაძლოა ყოფილიყო მოფიცრის ახლობელი, მისდამი დაქვემდებარებული პირი. მაღალი სოციალური მდგომარეობის პირის, ვთქვათ, თავადის თანამოფიცრები შესაძლოა ყოფილიყვნენ მის გამგებლობაში მყოფი პირები. თანაც თუ სადავო მამული დიდი არ იყო, ამ საპატიო კაცს არც შეაწუხებდნენ და მის ნაცვლად აზნაური, მსახური ან გლეხი დაიფიცებდა (მამულის ოდე-

ნობის მიხედვით), წოდებრიობის პრინციპი ფიცის დანიშვნასთან დაკავშირებით, მკვლელობის საქმეზე იმით გამოიხატება, რომ უფრო დაბალი წოდების პირს არ შეეძლო ფიცით ემართლებინა თავი, თუ იგი უფრო მაღალი წოდების წარმომადგენლის მკვლელობაში იყო ბრალდებული. ვახტანგის სამართლის წიგნის 37-ე მუხლით, თუ დიდებული კაცის სისხლს მასზე უმცროსს ცილით სწამებდნენ, ბრალდებულის ორდალით უნდა ემართლებინა თავი.

ზოგ შემთხვევაში სავალდებულო იყო, რომ თანამოფიცრად გარეშე პირი ყოფილიყო დასახელებული. ვახტანგის სამართლის წიგნის მე-10 მუხლში სწორედ ასეთი თანამოფიცრის თვისებებია ჩამოყალიბებული. ამ მუხლით შეგდებული, გარეშე თანამოფიცარი უნდა ყოფილიყო დამფიცებლის საკადრისი, ტოლი, მისი არც მტერი და არც მოყვარე (დაინტერესებული პირი), არც ერთი მხარის ბატონის ყმა, მისივე ხეობის მცხოვრები. ზოგიერთ საქმეზე, მაგალითად, მამულზე დავისას შეგდებული თანამოფიცარი არ შეიძლება ყოფილიყო გარეშე, რადგან გარეშე კაცს არაფერი შეიძლება სცოდნოდა სადავო მამულის, მისი საზღვრების შესახებ.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მიხედვით თანამოფიცართა რაოდენობა დამოკიდებული იყო საქმის მნიშვნელობასა და თანამოფიცართა სოციალურ მდგომარეობაზე. სამართლის წიგნის მე-10 მუხლით, თანამოფიცართა რიცხვი დამოკიდებული იყო სადავო ქონების ღირებულებაზე, მე-12 მუხლით თანამოფიცართა რაოდენობა მამულის ღირებულებით განისაზღვრებოდა. სავალდებულო საქმეებზეც თანამოფიცართა რაოდენობა ვალის ოდენობასა და თანამოფიცართა სოციალურ მდგომარეობაზე იყო დამოკიდებული. ვახტანგის სამართლის წიგნით, ორი დიდებული თავადის ფიცი იურიდიული მნიშვნელობით, გათანაბრებულია 20 შუა თავადისა და 60 უმცროსი თავადის ფიცთან. რა თანაფარდობა იყო დიდებული თავადის ფიცსა და აზნაურის, მსახურის ან თუნდაც გლეხის ფიცს შორის, ძეგლში არ ჩანს, მაგრამ თვით თავადთა წოდებაში არსებული უთანასწორობა უკვე მრავლისმეტყველია. წოდებრიობის პრინციპის ბატონობაზე მიუთითებს ისიც, რომ აზნაურთა წოდების წარმომადგენლის მკვლელობაში ბრალდებულ პირს გლეხი თანამოფიცრებით თავის მართლების უფლება არ ჰქონდა.

ვახტანგის სამართლის წიგნის 144-ე მუხლით „ქალაქში მო-

ფიცარი ამოკუთილ არს“. რაც უნდა მნიშვნელოვანი საქმე ყოფილიყო, ფიცი უშუალოდ მოდავე მხარეს ეკისრებოდა და ერთმანეთს თანამოფიცარს ვერ დაუსახელებდნენ. საერთოდაც ვახტანგის სამართლის წიგნი მოსამართლეს თანამოფიცართა შემცირების უფლებას აძლევდა. კანონმდებელი მეფე მიმართავდა მოსამართლეს, დიდი საქმეც რომ ყოფილიყო, ბევრ მოფიცარს ნუ დაუსახელებდა.

ის გარემოება, რომ ფიცი, როგორც მტკიცებულება, გამოიყენებოდა მხოლოდ მაშინ, როდესაც სხვა მტკიცებულება არ იყო (ან საეჭვო იყო), აგრეთვე თანამოფიცართა რიცხვის შემცირების ტენდენცია და ამ რიცხვის განსაზღვრის უფლების მოსამართლეებისადმი მინიჭება, ქალაქში თანამოფიცრის ინსტიტუტის არარსებობა მეტყველებს ფიცისა და თანამოფიცრის ინსტიტუტის კრიზისზე. ნელ-ნელა ყალიბდებოდა სასამართლო მტკიცებულებათა უფრო მაღალგანვითარებული სისტემა, რომლის მიხედვითაც ფიცი და თანამოფიცარი თანდათან კარგავდა პირველხარისხოვანი მტკიცებულების მნიშვნელობას.

ბ) მოწმის ჩვენება. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ IX-XIV საუკუნეებში, როდესაც ქართული სახელმწიფოებრიობა განვითარების მაღალ საფეხურზე იდგა და სამართლებრივი კულტურაც მისი ადეკვატური იყო, მოწმის ჩვენებასა და წერილობით საბუთებს დიდი პროცესუალური მნიშვნელობა ენიჭებოდა¹. თუმცა შემდგომ საუკუნეებში მოწმის ჩვენება, როგორც სასამართლო მტკიცებულება საკმაოდ დაკნინებულია, რაც ქართული სახელმწიფოს დაცემის კვალდაკვალ ქართული სამართლებრივი კულტურის დაქვეითების შედეგი უნდა იყოს. ეს კარგად ჩანს ვახტანგის სამართლის წიგნში. კანონმდებელი მეფე მოწმის ჩვენებას სასამართლო მტკიცებულებათა სისტემაში მხოლოდ მეხუთე ადგილს მიუჩენს ფიცისა და ორდალების შემდეგ, ხოლო მე-13 მუხლში, რომელიც ასევე მოწმის ჩვენებას ეხება, უკიდურესად ამცირებს მტკიცებულების ამ სახის როლსა და მნიშვნელობას ქართულ სინამდვილეში; იგი წერს, რომ მოწმე სწამთ და იციან ბერძენთა, ფრანგთა და რუსთა, „მაგრამ აქ ქართლში, უფრო არ განუწესებიათ...“.

ცნობილია, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნის ძირითადი წყა-

¹ გ. ნადარეიშვილი, ფიცი როგორც მტკიცებულება ქართული სამართლის წიგნების მიხედვით, თბ., 1962, გვ. 63.

რო ქართული ადათობრივი სამართალია, რომლის მიხედვითაც მოწმის ჩვენების მნიშვნელობა მცირე, ხოლო გამოყენება ნაკლებინტენსიურია, ხოლო მოწმის გამოსვლა ისეთ საქმეებზე, რომლებიც სისხლის აღებას იწვევენ, პრაქტიკულად გამორიცხული. სწორედ ადათობრივი სამართლის პრინციპებიდან გამომდინარე, არსებულ ვითარებას უნდა გადმოგვცემდეს ვახტანგ VI, როდესაც ამბობს, რომ მოწმის ჩვენება ქართლში „უფრო არ განუწესებიათ“.

ვახტანგ VI თავისი სამართლის წიგნის სხვა მუხლებში არაერთხელ იხსენიებს მოწმის ჩვენებას, როგორც მტკიცებულებას და ამ მუხლების მიხედვით ეს სასამართლო მტკიცებულება არ ჩანს ისე უმნიშვნელოდ, როგორც მე-13 მუხლის მიხედვითაა. ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა მე-3 მუხლი, რომლის შესაბამისად მოსამართლე უნდა იყოს მოწმის მაძებარი და მოწმის მეშვეობით უნდა ეცადოს სამართლის დადგენას, სასურველია ფიცის გარეშე.

მოწმის ჩვენების უპირატესობაზე მეტყველებს, მაგალითად, 157-ე მუხლი, რომლის მიხედვითაც პირუტყვზე დავის დროს მოსამართლემ შესაკუთრე მოწმის მეშვეობით უნდა დაადგინოს და თუ იგი ვერ გამოინახება, მხოლოდ მაშინლა მიმართოს ფიცის მეშვეობით საქმის გადაწყვეტას. 206-ე მუხლით მამულზე დავისას პრიორიტეტი ენიჭება მახსოვარი მოწმის ჩვენებას და თუ ასეთი არ იქნება, მაშინ დავას გადაწყვეტს მამულის ფაქტობრივი მფლობელის ფიცი. მოწმის ჩვენების პრიორიტეტი სხვა მუხლებშიც ჩანს.

ამგვარად, შეინიშნება ერთგვარი წინააღმდეგობა ვახტანგის სამართლის წიგნის მე-13 მუხლსა და სხვა მუხლებს შორის, რომლებიც მოწმის ჩვენებას შეეხება. ეს არ არის გასაკვირი, რადგანაც ვახტანგის სამართლის წიგნი კლასიკურ კოდექსს არ მიეკუთვნება, იგი კაზუსტური ხასიათისაა, რის გამოც თითოეული კაზუსის სამართლებრივი რეგულირება ხორციელდება იმ წესით, რაც მხოლოდ ამ კაზუსისთვისაა დამახასიათებელი. ამიტომ ზოგიერთი დავის გადაწყვეტისას მოწმის ჩვენებას შესაძლოა მეტი მნიშვნელობა მიენიჭოს, ზოგი დავის გადაწყვეტისას კი ნაკლები.

ვახტანგ VI-ს კარგად ესმის, რომ ნეიტრალური პირის – მოწმის ჩვენება უფრო ობიექტურად წყვეტს საქმეს, ვიდრე რომელიმე დაპირისპირებული მხარის, ამიტომ მოუწოდებს იგი მოსამართლეს, იყოს მოწმის მაძებარი და მოწმის ჩვენების საფუძველზე საქმის

გადაწყვეტიას მიანიჭოს უპირატესობა. ამიტომაც, რომ იგი ზოგიერთი კახუის სამართლებრივი რეგულირებისას მოწმის ჩვენებას პრორიტეტულ სასამართლო მტკიცებულებად წარმოაჩენს, ხოლო ზოგ შემთხვევაში, სხვა მტკიცებულებებთან ერთად, ალტერნატიული მტკიცების საშუალებად. ამგვარად, ვახტანგის სამართლის წიგნის მთლიანობაში განხილვა ცხადყოფს, რომ ამ სამართლის ძეგლით, მოწმის ჩვენების პროცესუალური მნიშვნელობა არსებითად დიდია, ვიდრე ეს სამართლის წიგნის მე-13 მუხლშია მოცემული. გ. ნადარეიშვილის მითითებით, მიუხედავად იმისა, რომ ვახტანგის სამართალზე ადათობრივი სამართლის გავლენა საკმაოდ დიდია, კანონმდებელი ძლევს ადათობრივი სამართლის შეხედულებას მოწმის ჩვენების პროცესუალური მნიშვნელობის შესახებ¹. აქვე უნდა ითქვას, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნის მე-13 მუხლში გადმოცემული მოწმის ჩვენების პროცესუალური მნიშვნელობა აშკარად არ შეესაბამება სასამართლო ხასიათის დოკუმენტებში ასახულ ვითარებას. ეს განსაკუთრებით ეხება XVIII საუკუნის II ნახევრის სასამართლო ხასიათის დოკუმენტებს, რომელთა მიხედვითაც მოწმის ჩვენება პირველხარისხოვანი მტკიცებულებაა, მოსამართლეები აშკარა უპირატესობას ანიჭებენ მოწმის ჩვენებას ფიცთან შედარებით, რომელსაც მხოლოდ მოწმის არარსებობისას იყენებდნენ².

ვახტანგის სამართლის წიგნის მე-13 მუხლით განსაზღვრულია მოწმეთა თვისებები. „სარწმუნო“ მოწმე უნდა იყოს ღვთისმობშიში, ჭკვიანი, სანდო, მართალი კაცის სახელი ჰქონდეს და სხვა. ასეთი მოწმე ორიც რომ იყოს, მოსამართლემ მათ ჩვენებას უნდა დაუჯეროს, ისე, რომ არც კი დააფიცოს ისინი. მაგრამ თუ მოწმე ასეთი თვისების მატარებელი არ არის, მაშინ საჭირო ხდება ათი, ოცი და ზოგჯერ მთელი სოფლის ერთპირი მოწმობა (მუხლი მე-13). ეს მუხლი საინტერესოა იმითაც, რომ მასში განსაზღვრულია მოწმეთა მინიმალური რაოდენობა. მისი შინაარსი ცხადყოფს, რომ ერთი მოწმის ჩვენებას მოსამართლე არ დასჯერდებოდა, რაც არ უნდა ღირსეული ყოფილიყო იგი. მინიმუმ ორი მოწმე მაინც უნდა ყოფილიყო სახეზე. ერთი

¹ გ. ნადარეიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 76.

² მ. ლეკვეიშვილი, სასამართლო პროცესი მე-17-18 საუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოში, თბ., 1963, გვ. 50-52.

მოწმის ჩვენება რომ საკმარისი არ იყო, ამაზე სასამართლო პრაქტიკაც მეტყველებს. მოწმე უნდა ყოფილიყო ობიექტური და ნეიტრალური პიროვნება, რომელიც არ იყო დაინტერესებული შედეგით.

ძველი ქართული სამართალი კრძალავს ქალის მოწმობას, ეს კარგად ჩანს ვახტანგის სამართლის წიგნშიც, თუმცა XVIII საუკუნის 70-იანი წლებიდან უკვე ვხვდებით ქალ მოწმეს, რაც ქალისადმი სასამართლოს დამოკიდებულების შეცვლაზე მეტყველებს. ამ ვითარების გამოძახილად შეიძლება ჩაითვალოს დავით ბაგრატიონის სამართლის წიგნის 81-ე მუხლი, სადაც ქალიცა და მამაკაციც ერთნაირი უფლებების მატარებელია.

მოწმეთა დაკითხვა, ძირითადად, სასამართლო პროცესზე ხდებოდა. სასამართლოს შეეძლო ვადა განესაზღვრა მხარეებისათვის მოწმის მოსაძებნად და სასამართლოში მისაყვანად. თუ ამ ვადაში ვერ შეძლებდნენ ისინი მოწმის მოყვანას, სასამართლო ფიცს მიმართავდა. თუმცა სასამართლოს შეიძლება მხედველობაში მიეღო მოწმეთა წერილობითი ჩვენებაც – „მოწმის წერილი“, „მოწმის წიგნი“. მას მოწმის ხელმოწერა და ბეჭედი უნდა ჰქონოდა, ხოლო თუ წერა არ იცოდა, ან ბეჭედი არ ჰქონდა, ჩამწერს უნდა დაედასტურებინა ჩვენების სინამდვილე¹. ბუნებრივია, ეს მაშინ ხდებოდა, თუ მოწმეს არ შეეძლო სასამართლო პროცესზე გამოცხადება, უმეტეს შემთხვევაში მოწმეები პროცესზე მხარეებს მიჰყავდათ. ისინი თვითონ ასახელებდნენ მოწმეებს ან წარადგენდნენ მათ წერილობით ჩვენებას, თუმცა შესაძლოა, თვით სასამართლოს გამოეძახებინა მხარეების მიერ დასახელებული მოწმეები მოხელეების მეშვეობით².

მოწმეთათვის, მათი ჩვენების განსამტკიცებლად, სასამართლოს შესაძლოა ფიცი დაეკისრებინა. თუმცა ეს ყოველთვის არ ხდებოდა. ამაზე მეტყველებს ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მე-13 მუხლი, რომლის მიხედვითაც, თუ მოწმე სანდო, ღვთისმოსიში, მართალი კაცი იყო, მოსამართლეს იგი არ უნდა დაეფიცებინა. ეს ეხება სასულიერო პირსაც. მოწმის დაფიცების საკითხს სასამართლო წყვეტდა.

მოწმის ინსტიტუტთან დაკავშირებით უნდა განვიხილოთ „მთხრობელის“ ინსტიტუტი. იგი ცნობილია ქართული სამართლის

¹ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 181, 183-194.

² მ. ლეკვეიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 62.

ძეგლების მიხედვით და იურიდიული თვალსაზრისით მოწმის ჩვენების ბუნების მატარებელია, თუმცა მოწმისაგან განსხვავებულ ინსტიტუტს წარმოადგენს. გ. თარხნიშვილის განმარტებით, მთხრობელი არის „ბოროტმოქმედების დამსწრე, ბრალის მდებელი მოწმე“¹.

„მთხრობელი“ ის პიროვნებაა, რომელსაც უშუალოდ აქვს ნანახი რაღაც ფაქტი, რომელიც ადასტურებს ამა თუ იმ პიროვნების კავშირს მომხდარ დანაშაულთან, ე.ი. არის მოწმე და მიაქვს ეს ამბავი დაზარალებულთან, ანუ დამსმენია. ამით უკვე ბრალს სდებს კონკრეტულ პიროვნებას, ე.ი. არის ბრალმდებელი, მთხრობლობის საფუძველზე ხდება პიროვნების ბრალდება და იწყება სასამართლო პროცესი.

მთხრობელი, როგორც ფაქტის თვითმხილველი, ახლოს დგას თვითმხილველ მოწმესთან, მათ შორის ის განსხვავებაა, რომ მთხრობელი მეტ აქტივობას იჩენს დამნაშავის მხილებაში. ასევე თვითმხილველი მოწმე გასამრჯელოს არ იღებს, მთხრობელი კი დაზარალებულისათვის დამნაშავეზე ცნობის მიწოდებისათვის იღებს ე.წ. „სამთხრობლოს“ საზღაურის სახით². ვახტანგის სამართლის წიგნის მიხედვით, საჭიროებისას მთხრობელი პირზე უნდა დაადგეს მის მიერ დანაშაულში ბრალდებულ პირს სასამართლო პროცესზე, ე.ი. თუ მთხრობელი სასამართლო პროცესზე გამოვა, მოგვევლინება როგორც ფაქტის თვითმხილველი, ბრალმდებელი მოწმე. მისი ფუნქცია ისაა, რომ დაამტკიცოს ბრალდებულის დამნაშავეობა, „გატეხოს“ იგი.

ვახტანგის სამართლის წიგნის 236-ე მუხლის მიხედვით სახელმწიფო დანაშაულის ჩადენის განუცხადებლობა დანაშაულად ითვლება, მისი ჩამდენი ისევე აგებს პასუხს, როგორც დამნაშავე, ხოლო სხვა დანაშაულის განუცხადებლობა არ უნდა ითვლებოდეს დანაშაულად. მთხრობელად ჩაითვლება მხოლოდ ფაქტის თვითმხილველი და არა მისი უბრალოდ გამგონი. მთხრობელი ვალდებულია, დადოს პირობა, რომ საჭიროებისას პირზე დაადგება დამნაშავეს. თუ დამნაშავე არ ტყდება, გამოტეხოს იგი. თუ ამას მიაღწევს, სამთხრობელოს მიიღებს, მაგრამ, ამავე დროს, მთხრობელს, როგორც დამნაშავის დამსმენს, მტრული ურთიერთობა არ უნდა ჰქონდეს ბრალდებულთან და ამას სასამართლომ

¹ გ. თარხნიშვილი, სასამართლოს წარმოება საქართველოში ვახტანგ VI-ის კანონების მიხედვით, კრებული ივ. ჯავახიშვილის რედაქციით, 1915, გვ. 116.

² მ. კეკელია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 198.

განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიაქციოს.

ტყუილად მთხრობელისათვის პირი ისეთივე სასჯელით უნდა დაისაჯოს, როგორადაც დაისჯებოდა მის მიერ ბრალდებული პიროვნება, თუ მთხრობელი დაუმტკიცებდა მას დანაშაულის ჩადენას.

ამრიგად, მთხრობელი დამნაშავის დამსმენია, რომელიც, როგორც დანაშაულებრივი ფაქტის თვითმხილველი, საჭიროების შემთხვევაში თავის თავზე იღებს თავის მიერ დამნაშავედ დასახელებული პირის ბრალეულობის მტკიცებას. მისი საქმიანობის წარმატებით დამთავრების შემთხვევაში იგი იღებდა გასამრჯელოდ „სამთხრობლოს“. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ზოგიერთი მუხლით (38-ე, 39-ე, მე-40 მუხლები), განსაზღვრულ შემთხვევაში, მთხრობელს თავისი სიმართლის დამტკიცება სასამართლო ორთაბრძოლით დასჭირდებოდა. ეს მუხლები მკვლელობის საქმეებს ეხება.

ტყუილი მთხრობლობისათვის იმავე პასუხისმგებლობის დაწესება, რაც ამ მთხრობლობის დამტკიცების შემთხვევაში ბრალდებულს ელოდა, გარკვეული პრევენტული მექანიზმი იყო იმისათვის, რომ ვინმე „სამთხრობლოს“ მიღების ცოუნებას არ აპყობოდა და შეგნებულად არ წასულიყო ცრუ მთხრობლობაზე. მთხრობელი მხოლოდ მაშინ იღებდა გასამრჯელოდ, როდესაც სასამართლო სარწმუნოდ მიიჩნევდა მის შეწამებას.

გ) ცოდვის მოკიდება. ცოდვის მოკიდებას ეხება ვახტანგის სამართლის წიგნის მე-14 მუხლი. ამ მუხლიდან ირკვევა, რომ ცოდვის მოკიდება მცირემნიშვნელოვან საქმეზე გამოიყენებოდა. კერძოდ, ერთი მარჩილის (სამი აბაზი) ღირებულების საქმეზე (საქმის ღირებულება შეიძლება ცოტა მეტი ან ნაკლებიც ყოფილიყო, ხოლო, შესალოა, მოპასუხე ისეთი პიროვნება აღმოჩენილიყო, რომლის მიერ ცოდვის მოკიდებით თავის მართლება ერთი ძროხის ღირებულების საქმეზეც დაეჯერებინათ).

ცოდვის მოკიდება გარკვეული რიტუალის შესრულებასთანაა დაკავშირებული. შეწამებულმა (ბრალდებულმა) შემწამებელი (ბრალმდებელი) ზურგზე უნდა მოიკიდოს და წარმოთქვას ფიცის განმსაზღვრელი ფორმულა, რომლის არსიც „ცოდვის მოკიდებაში“ მდგომარეობს: თუ მე, რასაც მამბრალე, იმის გამკეთებელი ვიყო, მეორედ მოსვლისას შენი ცოდვებისათვის შენს ნაცვლად მე განვიკითხო. თუ შეძლებს ამის გაკეთებას, ბრალდებული თავისუფლდება პასუხისმგებლობისაგან, თუ არადა, პასუხს აგებს.

დ) აღიარება. აღიარებას, როგორც მტკიცებულებას არც ერთი მოქმედი სამართლის ძველი საქართველოში არ იცნობს, თუმცა პრაქტიკაში მას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. აღიარება როგორც მტკიცებულება, კარგად ჩანს სასამართლო ხასიათის დოკუმენტებში. აღიარებით შეწამებული დანაშაულს ადასტურებდა, ხოლო მოპასუხე – სარჩელს, ე.ი. აღიარება ერთნაირად გამოიყენებოდა როგორც სისხლის, ისე სამოქალაქო ხასიათის საქმეებზე. მათში აღიარება გამოხატულია შემდეგი ტერმინებით: „აღიარა“, „თავისი პირით აღიარა“, „თავს იღვა“, „თავს დაიდვა“, „გატყდა“¹. აღიარება დანაშაულის შემამსუბუქებელ გარემოებად ითვლებოდა². აღიარებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა სასამართლოსათვის განაჩენის გამოსატანად. აღიარება საკმარისად მიჩნდა სასამართლოს გამამტყუნებელი განაჩენის გამოსატანად.

სამართლის ძეგლებიდან პირველმა დავით ბაგრატიონის სამართლის წიგნმა გაითვალისწინა აღიარება სასამართლო მტკიცებულებად (სამწუხაროდ, ეს სამართლის წიგნი პროექტის სახით დარჩა). დავით ბაგრატიონი სამართლის წიგნი მე-40 მუხლში ასახელებს ოთხ სასამართლო მტკიცებულებას, რომელიც იწოდება: „ნებისთ დანაშაულისა თავს დება“. ეს მეტყველებს იმაზე, რომ აქ აღიარება პირველხარისხოვანი სასამართლო მტკიცებულებაა, ისე, როგორც ეს ჩანს XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის სასამართლო ხასიათის დოკუმენტებში.

ე) ნივთიერი მტკიცებულებები. პიროვნების ბრალეულობა სრულიად შესაძლებელია ნივთიერი საბუთებითაც დამტკიცებულიყო. მოპარული საქონელი თუ ნივთები ეჭვმიტანილის სახლში, ნაქურდალის კვალი და სხვა სრულიად შესაძლებელია სასამართლოს გაითვალისწინებინა, როგორც მტკიცებულება, რასაც მნიშვნელობა ექნებოდა განაჩენის გამოტანისას.

ვ) ექსპერტიზა. XVIII საუკუნის II ნახევარში საკმაოდ მოგვეპოვება დოკუმენტები, რომელთა მიხედვითაც სასამართლო სპეციალური ცოდნით აღჭურვილ პირებს ავალებდა, შეესწავლათ ესა თუ ის საკითხი და წარედგინათ წერილობითი დასკვნა. ასეთი პირები ექსპერტებად წარმოგვიდგებიან, ხოლო მათ მიერ შედგენილი დოკუმენტი – ექსპერტიზის დასკვნად³.

¹ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 222.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 224-225.

პირველად, მ. ლეკვეიშვილმა მიაქცია ყურადღება ექსპერტთა ინსტიტუტის არსებობას ქართულ სამართალში. მისი აზრით, გვიანფეოდალური საქართველოს სამართალწარმოებაში ექსპერტთა დასკვნა მტკიცების ერთ-ერთი მიღებული საშუალებაა. სასამართლო საჭიროების შემთხვევაში იწვევდა, კომპეტენტური დასკვნის მიღების მიზნით, სათანადო ცოდნით აღჭურვილ პირებს და სხვადასხვა საკითხს უსვამდა, ექსპერტთა დასკვნები, შესაძლოა, განაჩენის დასაბუთებისათვის გამოყენებულიყო¹. ავტორს მოჰყავს სამედიცინო და საბუღალტრო ექსპერტიზათა მაგალითები².

მ. კეკელიაც გვთავაზობს რამდენიმე საინტერესო დოკუმენტს, რომელთა მიხედვითაც მოსამართლეები ექსპერტთა დასკვნას ეყრდნობოდნენ. სპეციალური ცოდნით აღჭურვილ პირებს – ექსპერტებს, იმდროინდელი გამოთქმით შეიძლება ეწოდოს „ხელოვანნი კაცნი“, „დამფასებელი“³.

ზ) დოკუმენტი. ვახტანგ VI სასამართლო მტკიცებულებათა სისტემაში (მე-6 მუხლი) წერილობით საბუთს არ იხსენიებს, თუმცა სამართლის წიგნის სხვა მუხლებითაც და სასამართლო დოკუმენტებითაც აშკარაა, რომ წერილობითი დოკუმენტი მნიშვნელოვანი მტკიცებულება იყო ქართულ სამართალწარმოებაში, გვიანი შუა საუკუნეების პერიოდში. ეს არცაა გასაკვირი. ამ პერიოდის საქართველოში ძალზე განვითარებული ყოფილა კერძო საკუთრების ინსტიტუტი, რის საფუძველზე გაცხოველებულია ეკონომიკური ურთიერთობანი, ვაჭრობა, ალემიცემობა და სხვა. ყოველივე ამით იურიდიული გამოხატულება სახელშეკრულებო ურთიერთობების განვითარებაა. ხელშეკრულების დადების ფაქტის დადასტურების ყველაზე უფრო ძლიერი გარანტი კი სათანადოდ შედგენილი წერილობითი დოკუმენტი ანუ „წიგნია“.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის არაერთ მუხლშია მოხსენებული წერილობითი დოკუმენტი. თუ რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ვახტანგი დოკუმენტს სასესხო ურთიერთობებისას, კარგად ჩანს სამართლის წიგნის 143-ე მუხლში, რომლის მიხედვითაც, როდესაც კრედიტორი ვალის გად. ხდას ითხოვდა, მას სასამართლოსათვის სა-

¹ მ. ლეკვეიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 95.

² იქვე.

³ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 96.

თანადო წესით შედგენილი თამასუქი უნდა წარედგინა. 260-ე მუხლიდან კი ვიგებთ, რომ ბატონისაგან გათავისუფლებულ ყმას, თავისი ყოფილი ბატონი აძლევდა „წიგნს“, ანუ წერილობით დოკუმენტს, მოწმეების მიერ ხელმოწერილს, რაც ადასტურებდა ყმის თავისუფლებას. წერილობით დოკუმენტებს ითვალისწინებს ბექა-აღბულას სამართლის წიგნი და მასში შემავალი ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის ფრაგმენტიც (მუხლი მე-60, 69-ე, 76-ე, 157-ე, 158-ე).

ხელშეკრულების დადებისას დოკუმენტის მნიშვნელობა კარგად ჩანს სამართლის წიგნის 161-ე და 167-ე მუხლებიდან. 161-ე მუხლი მამულის ნასყიდობის წერილობით ფორმას ითვალისწინებს, თანაც აფრთხილებს მყიდველს, რომ სხვისი მამული არ შეატყუონ და მამულის საზღვარი არასწორად არ მიუთითონ.

ცხადია, წერილობითი დოკუმენტის, წიგნის შედგენა გამორიცხავს შემდგომში ხელშეკრულების მოშლის შესაძლებლობას რომელიმე მხარის მიერ, მით უმეტეს, სათანადოდ შედგენილი დოკუმენტი ნასყიდობის ხელშეკრულებისას პირველსახოვანი სასამართლო მტკიცებულება იქნება, თუ ნასყიდობის საგნის კუთვნილებასთან დაკავშირებით, რაიმე დავა წარმოიშობა. 167-ე მუხლით, იგივე წესი მოქმედებს გაცვლის ხელშეკრულების დადების დროსაც.

ვახტანგის შემდგომი პერიოდის, განსაკუთრებით XVIII საუკუნის აოლოდროინდელი სასამართლო ხასიათის დოკუმენტების მიხედვითაც, წერილობითი დოკუმენტი ერთ-ერთ პირველხარისხოვან მტკიცებულებად გვევლინება. შემთხვევითი არაა, რომ დავით ბაგრატიონმა იგი ფიცზე წინ დააყენა. სამოქალაქო დავების გადაწყვეტისას სასამართლო, უპირველეს ყოვლისა, დოკუმენტს მოითხოვდა. კერძოდ, ნასყიდობის წიგნებს, თამასუქებს და სხვა, და თუ იგი სრულყოფილი იქნებოდა, ეს საკმარისად ჩაითვლებოდა გადაწყვეტილების მისაღებად. თუ დოკუმენტი არ არსებობდა, ანდა არასრულყოფილი იყო, სასამართლო მხოლოდ ამ შემთხვევაში მიმართავდა სხვა სასამართლო მტკიცებულებებს.

დოკუმენტი აუცილებლად სათანადოდ გაფორმებული უნდა ყოფილიყო. წინააღმდეგ შემთხვევაში მას სასამართლო არ გაითვალისწინებდა. დოკუმენტში, ვთქვათ, ნასყიდობის წიგნში, აღნიშნული უნდა ყოფილიყო მხარეთა ვინაობა, ხელმოწერები, ბეჭდები, დოკუმენტის შემდგენლის ვინაობა, შედგენის თარიღი, ხელშეკრულების საგნის

აღწერილობა (მაგალითად, მამულის საზღვრები), დოკუმენტის შედგენის დამსწრე მოწმეთა ხელმოწერები. მხარეთა, მოწმეთა ხელმოწერის დოკუმენტის შემდგენლის ვინაობის გაურკვევლობა არაერთხელ გამხდარა დოკუმენტის, როგორც მტკიცებულების, დაწუნების საფუძველად.

როდესაც წერილობითი დოკუმენტი პირველხარისხოვან მტკიცებულებად და აღიარებული, ეს მაღალ პროცესუალურ და სამართლებრივ კულტურაზე მეტყველებს. როგორც ჩანს, XI-XIII საუკუნეების ქვეყნის მაღალი პოლიტიკურ-კულტურული დონე სამართლებრივ კულტურაზეც აისახა. ამის უტყუარი დასაბუთებაა ოპიზის სიგელი, რომელიც XI საუკუნეში შეადგინა ბაგრატ IV-მ. ეს ჩვენამდე მოღწეული უძველესი პროცესუალური მნიშვნელობის ძეგლია. მართალია, XI-XIII საუკუნეების პროცესუალური სამართლის სხვა ძეგლებს ჩვენამდე არ მოუღწევია, მაგრამ ეს ძეგლი საშუალებას გვაძლევს ვიმსჯელოთ საქართველოში პროცესუალური სამართლის დონეზე XII საუკუნეშიც და XIII საუკუნის დასაწყისშიც, რადგანაც საქართველოს კულტურული დონე აღმაავალი ხაზით მიდიოდა და პროცესუალური სამართლის დონე XI საუკუნეზე დაბლა არ იქნებოდა¹.

ცნობილია, რომ ოპიზის სიგელი სასამართლო გადაწყვეტილებაა, რომელიც ეხება ოპიზისა და მიძნაძორის მონასტრებს შორის მამულზე დავას. ამ დავის გადასაწყვეტად მეფე ბაგრატ IV-მ დარბაზი მოიწვია. ორივე მონასტრის წარმომადგენლები სადავო მამულზე თავისი უფლების დამტკიცებას წერილობითი დოკუმენტებით, სიგელებით ცდილობდნენ, რომელთა მიხედვითაც სადავო მამული სწორედ მათ ეკუთვნოდათ. ბაგრატ IV-მ სასამართლო გადაწყვეტილება მხოლოდ და მხოლოდ წერილობით დოკუმენტებზე დაყრდნობით გამოიტანა. ოპიზის სიგელი გვიჩვენებს წერილობითი მტკიცებულებების გადამწყვეტ, უპირატეს მნიშვნელობას იმდროინდელ ქართულ სამართალწარმოებაში, რაც მაღალი სამართლებრივი კულტურის მაჩვენებელია.

თ) ორდალები. ორდალი ნიშნავს „ღვთის მსჯავრს“ (ანგლოსაქსური – *ordal*, შუა საუკუნეების ლათინური – *Ordalium*). ორდალთა არსებობა სასამართლო მტკიცებულებათა სისტემაში დაბალი სამართლებრივი კულტურის მაჩვენებელია. ორდალებს თითქმის ყველა ხალხ-

¹ გ. ნადარეიშვილი, ქართული სამართლებრივი კულტურის ზოგიერთი საკითხი XI-XII საუკუნეების საქართველოში, თბ., 1959, გვ. 83.

ის სამართალწარმოება იცნობს. ორდალთა ინსტიტუტი, როგორც სასამართლო მტკიცებულება, დაფუძნებულია წარმოდგენაზე, რომლის მიხედვითაც ადამიანებს შორის წარმოშობილი დაკების გადასაწყვეტად შესაძლებელია ღვთაების მონაწილეობა. ორდალი იყო მიმართვა ღმერთისადმი, რომ ადამიანის გონისათვის რთული სამართლებრივი საკითხი მას გადაეწყვიტა. ადამიანებს ამოდრავებდათ ურყევი რწმენა იმისა, რომ მღუღარეთი, ცეცხლით, შანთით გამოცდისას მართალ კაცს ხელი არ დაეწვებოდა, ღმერთი ამას არ დაუშვებდა, ხოლო თუ დაეწვებოდა, ის ნამდვილად დამნაშავე იქნებოდა, სასამართლო ორთაბრძოლისას კი ღმერთი აუცილებლად მართალ მხარეს გაამარჯვებინებდა.

ორდალები ქართული სამართალწარმოებისათვისაცაა ცნობილი XVII-XVIII საუკუნეების ისტორიული თუ სამართლებრივი ხასიათის დოკუმენტების მიხედვით. მათში, ძირითადად, სამი სახის ორდალი ჩანს: მღუღარე, შანთი და ხმალში გატანება ანუ სასამართლო ორთაბრძოლა. სამივე მათგანს ასახელებს ვახტანგ VI სამართლის წიგნში. შანთსა და მღუღარეს ეხება ვახტანგის სამართლის წიგნის მე-8 და მე-9 მუხლები. მე-8 მუხლში აღნიშნულია, რომ „შანთი და მღუღარე ორივე ერთი არს“. ვისაც მღუღარით ან შანთით გამოცდას დაუნიშნავენ, შესაბამისი რიტუალის წინ ლოცვის საშუალება უნდა მისცენ.

მღუღარე წყლით გამოცდა ასე ტარდება: მოედანზე, ან სადმე „გამოსაჩენ ალაგს“, ე.ი. საჯაროდ, საზოგადოების წინაშე ქვაბში წყალი უნდა აადუღონ და შიგ რკინის, სპილენძის, თუნდაც ვერცხლის ჯვარი ძაფით ჩაჰკიდონ. როგორც კი წყალი ადუღდება, ქვაბი ცეცხლიდან უნდა გადმოდგან და ბრალდებულმა (ვისაც მღუღარით გამოცდა დაუნიშნეს) ქვაბში ხელი უნდა ჩაყოს და ჯვარი ამოიღოს. ამის შემდეგ უმაღ პარკში ხელს ჩაუდებენ და დაუბეჭდავენ. ასე უნდა იყოს მესამე დღემდე, შემდეგ კი გაუხსნიან. თუ ხელი დამწვარი არ ექნება, ბრალდებულს გაამართლებენ, თუ დაეწვება, გამტყუნდება, შანთით გამოცდისას რკინა უნდა გაახურონ, როცა რკინა გაწითლდება, ბრალდებულს ხელზე ქალაღდს ადებენ, ხოლო ზედ იმ გაწითლებულ რკინას. როგორც კი რკინას დაადებენ ხელზე, მაშინვე სამი ნაბიჯი, ნახტომი უნდა გააკეთოს წინ და შემდეგ რკინა გადააგდოს. სამართლებრივი შედეგი ისეთივეა, როგორც მღუღარე წყლით გამოცდისას. მღუღარესა და შანთის გამოყენება ხდებოდა მძიმე დანაშაულობების დროს: ვახტანგის სამართლის წიგნის მე-9 მუხლის შესაბამისად, ბატონის და-

ლატის, ეკლესიისა და ხატის გატეხვის, მრუშობისა და სხვა მსგავსი რამის შეწამებისათვის. შანთისა და მღუღარის გამოყენებას სამართლის წიგნის სხვა მუხლებიც ითვალისწინებენ.

ხმალში გატანებას, ანუ სასამართლო ორთაბრძოლას ეხება ვახტანგის სამართლის წიგნის მე-7 მუხლი, რომლის მიხედვითაც თავის მართლების ეს საშუალება მძიმე სახელმწიფო დანაშაულში ბრალდებისას გამოიყენებოდა; კერძოდ, მეფის დალატისას, მეფის სალაროს გატეხვისას, ეკლესიისა და ხატის გაძარცვისას და სხვა მსგავს შემთხვევებში. სასამართლო დუელში მონაწილეობა უნდა მიეღოთ ბრალდებულს, თუ ის უარყოფდა წაყენებულ ბრალდებასა და შემწამებელს (ბრალმდებელს). მათ ორთაბრძოლამდე 40 დღის განმავლობაში უნდა ელოცათ, ორთაბრძოლისას მოწინააღმდეგეები მოედნის თავსა და ბოლოში უნდა დამდგარიყვნენ, შეძლებისდაგვარად შეიარაღებულნი, მათთან ერთად უნდა ყოფილიყო თითო მემათრახე (ერთგვარი სეკუნდანიტი სასამართლო დუელში მონაწილისა), რომელთაც ფარისა და მათრახის მეტი არაფერი არ უნდა ჰქონოდათ. ისინი არ უნდა დახმარებოდნენ მხარეებს რომელიმე მათგანის ჩამოვარდნამდე. თუ რომელიმე მხარე შეტაკებისას ცხენიდან გადმოვარდებოდა, მემათრახენი უნდა მიხმარებოდნენ მას, არ უნდა დაეშვათ გამარჯვებულის მიერ მისი მოკვლა და წარედგინათ იგი მეფისათვის. მის ბედს მეფე გადაწყვეტდა. მეფე და ხალხი ორთაბრძოლას შორიდან უყურებდა, რათა არავინ დახმარებოდა. ცხენიდან ჩამოვარდნილი და გაქცეული, ცხადია, გამტყუნდებოდა, დამარცხებულის იარაღი გამარჯვებულს ეკუთვნოდა, ცხენი — მემათრახეს. თუ ორივე გადმოვარდებოდა, ქვეითად უნდა შებრძოლებოდნენ, რომელიც წააქცევდა, სიმართლეს მის მხარეს იქნებოდა.

საქართველოში ამ ორდალების გამოყენება სხვა ისტორიული დოკუმენტებითაც დასტურდება. ვახუშტი ბაგრატიონი თავის თხზულებაში — „აღწერად სამეფოსა საქართველოსა“ — საუბრობს მათზე. იოანე ბატონიშვილის „კალმასობაშიც“ ვხვდებით მინიშნებას შანთისა და სასამართლო ორთაბრძოლის შესახებ. როსტომ მეფის დროინდელი სასამართლო ორთაბრძოლის კონკრეტულ ფაქტს აღწერს XVII საუკუნის ისტორიკოსი ფარსადან გორგიჯანიძე. ეს ორთაბრძოლა მოხდა ლუარსაბ ბატონიშვილის მოკვლასთან დაკავშირებით, როდესაც ვინმე სიანოშ ბარათაშვილმა ნადირობისას ბურუსით მოცული ეს მკვლელობა ვინმე

ბაინდურ თუმანიშვილს დააბრალა¹. საქართველოში ორდალების გამოყენებას უცხოელებიც ადასტურებენ. ფრანგი ჟ. შარდენი მიუთითებს საქართველოში სასამართლო ორთაბრძოლის გამოყენებაზე. იტალიელი მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი კი აღწერს მღუღარეთი გამოცდისა და სასამართლო ორთაბრძოლის ჩატარების წესს სამეგრელოში².

ვახტანგის სამართლის წიგნის სათანადო მუხლები მის შექმნამდე მოქმედი შესაბამისი ჩვეულებების ფიქსაციას წარმოადგენს. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ XVIII საუკუნიდან ორდალთა გამოყენება სასამართლო პრაქტიკაში იზღუდება და ნელ-ნელა წყდება, მის ადგილს იკავებს სხვა მტკიცებულებები. მ. კეკელია აღნიშნავს, რომ XVIII საუკუნის განმავლობაში აღმოსავლეთ საქართველოს სასამართლო პრაქტიკას ერთხელაც არ მიუმართავს ორდალისათვის, დასავლეთ საქართველოში კი მაინც გვხვდება ორდალთა გამოყენების შემთხვევები XVIII საუკუნის II ნახევარშიც, თუმცა შეზღუდულად³. როდესაც ვახტანგ VI თავის სამართლის წიგნში ითვალისწინებდა ორდალებს, აღმოსავლეთ საქართველოს სასამართლო პრაქტიკა უკვე სხვა მტკიცებულებებს ანიჭებდა უპირატესობას. ცხადია, კანონმდებლობა ერთბაშად ვერ შეაქცევდა ზურგს ჩვეულებითი სამართლით დადგენილ წესებს, რომელთაც ძველებურად აღარ იყენებდნენ პრაქტიკაში⁴ (მთელი XVIII საუკუნის განმავლობაში ხომ აღმოსავლეთ საქართველოს სასამართლო პრაქტიკას ორდალები არ გამოუყენებია).

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერად სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1973, გვ. 18; იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. II, თბ., 1948, გვ. 230, საქართველოს ცხოვრება, მოთხრობა 1469 წლიდან, ვიდრე 1800 წლამდე ორ წიგნად აღწერილი, მეორე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძის მიერ, თბ., 1913, გვ. 324-327.

² ჟ. შარდენი, მოგზაურობა საქართველოში, თბ., 1935, გვ. 90; ა. ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბ., 1938, გვ. 75-76.

³ მ. კეკელია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 147.

⁴ იქვე, გვ. 80.